

MEREJKOVSKİY'İN 'YENİ HRİSTİYANLIK' ANLAYIŞI VE İLK DÖNEM ŞİİRLERİNDE TANRI ARAYIŞI

MEREZHKOVSİY'S CONCEPTION OF 'NEW CHRISTIANITY' AND THE SEARCH FOR GOD IN HIS EARLY POEMS

Sevgi ILICA*

ÖZ: Rus şair, yazar, çevirmen ve edebiyat eleştirmeni Dmitriy Sergeyeviç Merejkovskiy (1865-1941) Rus sembolizminin en önemli isimlerinden biridir. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında süregelen dini-felsefi çatışmaların buhranını bizzat deneyimler. Bu dönemde hızla gelişen bilim ve teknoloji dine yönelik tavrı olumsuz yönde etkiler. Şair bu durumun Rusya'yı ve tüm dünyayı felakete düşüreceğini düşünür. Merejkovskiy pozitivist görüşlü Rus aydınları ile ruhban sınıf arasında bir köprü rolü üstlenerek kapsamlı ve uzlaştırıcı yeni Hristiyanlık bilinci tasarısını öne çıkarır. Âdeta dinî bir reform öneren şair, Hristiyan öğretilerinin günlük hayata uyumlu hâle getirilmesini ve Rus Ortodoks kilisesinin devletten bağımsız olmasını salık verir. İlk dönem şiirlerinde bilhassa Tanrı arayışına yönelen Merejkovskiy, her insanın öznel deneyimleri vasıtasıyla Tanrı'ya inanmaya mecbur olduğunu ileri sürer. Şairin *ruh-beden*, *hayat-ölüm*, *pağan tanrılar-İsa*, *gökyüzü-yeryüzü*, *sabah-gece* ve *aydınlık-karanlık* gibi dikotomiler ekseninde kurguladığı şiirleri, evrende Tanrı'nın her yerde içkin olduğunu göstermeye çalışır. Çalışmada Merejkovskiy'in dinî görüşleri ve yeni Hristiyanlık anlayışı tasarısı aktarılacaktır. Merejkovskiy'in ilk dönem şiirlerindeki Tanrı arayışı şairin bahsi geçen dinî görüşleri çerçevesinde betimleyici metotla incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Merejkovskiy, Rus sembolizmi, Yeni Hristiyanlık, Gümüş Çağ, Rus dinî-felsefi rönesansı.

ABSTRACT: Russian poet, writer, translator, and literary critic Dmitry Sergeevich Merezhkovsky (1865-1941) is one of the most important figures of Russian symbolism. He personally experienced the turmoil of religious-philosophical conflicts that took place between the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. The rapidly developing science and technology of this period negatively affected the attitude towards religion. The poet believed that this situation would lead Russia and the whole world to disaster. Merezhkovsky acted as a bridge between the positivist-minded Russian intelligentsia and the clergy, and put forward a comprehensive and reconciliatory concept of a new Christian consciousness. The poet, who proposed a kind of religious reform, recommended that Christian teachings be made compatible with everyday life and that the Russian Orthodox Church be independent of the state. In his early poems, Merezhkovsky particularly focused on the search for God and argued that every person is obliged to believe in God through their subjective experiences. The poems that the poet

* Araş. Gör.-Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/BURDUR-sevgiyavas@windowslive.com (Orcid: 0000-0002-5908-8487)

constructed around dichotomies such as body-soul, life-death, pagan gods-Jesus, sky-earth, morning-night, and light-darkness aimed to show that God is present everywhere in the universe. In this study, Merezhkovsky's religious views and his conception of a new Christianity will be conveyed. The search for God in Merezhkovsky's early poems will be examined through a descriptive method within the framework of the aforementioned religious views.

Keywords: Merezhkovsky, Russian Symbolism, New Christianity, Silver Age, Russian religious-philosophical renaissance.

Giriş

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başı dünya tarihinde büyük mücadelelere tanıklık eden, bilimsel gelişmelerin hız kazandığı ve felsefi görüşlerin kökten ayrışmalara gittiği karmaşık ve özel bir dönemdir. Sanayi ve bilimin tarihte hiç olmadığı kadar gelişim göstermesiyle buhar yüzyılı, elektrik yüzyılına dönüşür. Radyoaktif alanındaki buluşlar, görelilik ve evrim teorileri gibi bilimsel gelişmeler devrim niteliğindedir. Tüm bu gelişmeler bilimin tek ve kesin gerçeklik olduğunu ileri süren pozitivist ve materyalizmin süratle yaygınlaşmasına zemin hazırlar (Korovin, 2014: 14).

Pozitivistin salt bilimsel yasalara dayanan nesnel tavrı özellikle sanatçı, edebiyatçı ve düşünürlerin manevi arayışlarına cevap vermekte yeteriz kalır. Nitekim 1890'lı yıllarla birlikte fenomenoloji, nihilizm ve varoluşçuluk gibi öznellik ve bireyselliğe dayalı düşünce sistemleri ortaya konulur. Rus aydınları bu yıllarda ikiye bölünür. Bir tarafta pozitivist görüşü savunarak savlarını tümüyle somut bilimsel verilere dayandıranlar, diğer tarafta ise nesnelliğin karşısına öznelliği, soyut kavramları, metafiziksel kuramları ve inancı yerleştirenler ortaya çıkar. Söz gelimi Rus düşünür Nikolay Aleksandroviç Berdyayev içinde bulunduğu çağı, "Bu, Rusya'da bağımsız felsefi düşüncelerin doğuş, şiirin ve estetik duyguların gelişim, mistisizm ve okültizme ilginin yoğunlaştığı bir dönemdi" (1991a: 139) sözleriyle nitelendirir.

Rus dinî-felsefi rönesansı (русский религиозно-философский ренессанс) adıyla da bilinen ve felsefi öğretilere yönelimin doruğa ulaştığı bu dönemde (Dobeşevski, 2018: 154, 156) Rus düşünce yapısındaki kökten değişiklikleri ünlü Rus yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Yüzyılın Sonu (Конец века)* adlı makalesinde şu ifadelerle açıklar: "Yüzyıl ve yüzyılın sonu İncil dilinde bir yüzyılın başı ve sonu anlamlarına gelmez. Bir dünya görüşünün, bir inancın, insanların iletişim araçlarından birinin sonu ve yeni bir dünya görüşünün, inancın ve iletişim aracının başı anlamına gelir" (Barkovskaya, 1999: 6).

Rus yazar Fyodor Mihayloviç Dostoyevski yüzyılın ortası itibarıyla etkili olan ruhani çatallaşma ve dinî buhranı Natalya Fonvizina'ya 1854 yılında gönderdiği mektubunda şu sözlerle açığa vurur: "Size kendimden

bahsedeceğim. Ben bu yüzyılın çocuğuyum. İnançsızlığın ve şüphenin çocuğuyum” (2015: 144)

Berdıyayev 1935 tarihli *XX. Yüzyılın Başında Rus Manevi Rönesansı ve Put Dergisi (Русский духовный ренессанс начала XX в. и журнал Путь)* adlı makalesinde Rusya’daki düşünsel değişimlere vurgu yapar ve dönemi genel hatlarıyla özetler: “Marksizmden idealizme, idealizmden Ortodoksluğa, estetizm ve dekadanlıktan mistisizm ve dine, materyalizm ve pozitivizmden metafizik ve mistik dünya algısına hızlı ve fırtınalı geçişler yaşandı. Bu geçiş XX. yüzyılın başında tüm dünya yaşadı. Bakış açıları değişti. İç dünyaya daha çok yönelen yeni bir insan tipi doğdu. Farklı bir bilinç ortaya çıktı” (1991b: 223).

Rus edebiyatında Gümüş Çağın en önemli temsilcilerinden ve Rus sembolizminin ilk kuramcılarında olan şair, yazar ve çevirmen Dmitriy Sergeyeviç Merejkovskiy (1865-1941) geliştirdiği dinî-felsefi görüşler çerçevesinde Hristiyanlığı yeniden yorumlamaya çalışır. 1890’lı yılların başından itibaren dinî meselelere ciddi bir şekilde yönelen ünlü şair hızla gelişen teknolojinin gelecek nesil için tehlikeli olduğunu ileri sürer. Zira ona göre teknoloji manevi ve dinî yönelimi azaltmakta ve bu durum dünyayı apokaliptik bir sürece götürmektedir. Merejkovskiy insanlığın inançtan ve Hristiyanlıktan uzaklaştıkça felakete sürükleneceğini düşünür. Bu hususta eserlerinde Rus tarihinden örnekler ortaya koyar. Şair gerçek Hristiyanlık öğretilerinin eyleme geçirilmesini ve günlük hayatta etkin bir şekilde uygulanması gerektiğini söyler (Zobnin, 2008: 123).

Çalışmada Merejkovskiy’in Ortodoksluk kilisesi ve Rus aydınlarını uzlaştırmayı hedefleyen yeni Hristiyanlık bilinci düşüncesi, din reformu tasarısı ve dinî görüşleri aktarılacaktır. Merejkovskiy’in manevi görüşlerindeki sentezleyici, uzlaştırmacı ve birleştirici tutum ortaya konulacaktır. Şairin ilk dönem şiirlerinde yer alan Tanrı arayışı ve diyalektik tavır şairin bahsi geçen dinî görüşleri ekseninde betimleyici metotla incelenmeye çalışılacaktır. Rus sembolizminin ve Rus dinî-felsefi rönesansının başat isimlerinden olan Merejkovskiy’in dinî-felsefi görüşlerinin açıklanması, yorumlanması ve aktarılması Gümüş Çağ Rus edebiyatının eser tahlilinde önem arz etmektedir.

Merejkovskiy’in Yeni Hristiyanlık Anlayışı

Merejkovskiy çocukluğunda deneyimlediği ilk dinî ayinlere dair *Otobiyografik Not (Автобиографическая заметка)* adlı yazısında şöyle der: “Evde ikonaların durduğu ve mumun yandığı loş köşeyi anımsıyorum. Çocukken burada dua etmenin verdiği mutluluğun tekrarı olmayacak. Kiliseye gitmeyi sevmezdim. Çünkü şatafatlı kaftanlar giyen papazlar bana korkutucu görünürlerdi” (1914d: 109)

Merejkovskiy 1883 yılında Peterburg Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi’ne girer. Bu dönemde üniversitede materyalist ve pozitivist görüşler hâkimdir. Kimya, biyoloji ve fizik gibi objektif bilgiye dayalı doğa

bilimlerine rağbet edilirken tarih ve filoloji gibi sosyal bilimler itibar kaybeder. O dönemin ünlü doğa bilimci profesörlerinden Avgust Yulyeviç Davidov'un şu sözleri sarf ettiği konuşulur: "Herkesin kendi zevkleri var. Kimi kesin bilgiye yönelir, kimi ise bir yığın gübreyi eşelemeyi sever" (Zobnin, 2008: 43).

Merejkovskiy gençlik yıllarını şöyle hatırlar: "Öğrencilik yıllarımda Spencer, Comte, Mill ve Darwin'in pozitivist felsefelerine merak sardım. Ne var ki, çocukluğumdan beri dindar biriyim. Pozitivizmin eksikliklerini hissediyordum ve çaresizce acı çekiyordum" (Zobnin, 2008: 45).

Merejkovskiy, döneminde süregelen inançsızlığı, manevi yoksunluğu ve ateizmi *Ölüm. Bir Peterburg Poeması (Смерть. Петербургская поэма)* adlı eserinin II. bölümün V. kıtasında yer alan dizelerde eleştirir:

"Fakat biz insana inanmayan,
Tanrı'ya inanmayan ukalalar,
Tümüyle pratik olan bir dönemin
Sağduyulu iş adamlarıyız,
Hangi yüzle, hangi ruhla
Parayla satın alınamayan Hâkimin karşısında
Duracağız? Ya da, çiy gibi,
Yok olacak gelip geçici tüm soyumuz,
Sadece sen yükseleceksin göklere,
Ah hakikatin güneşi, evrenin Tanrısı..."
*(Но мы – без веры в человека,
Без веры в Бога мудрецы,
Вполне практического века
Благоразумные дельцы, —
С каким лицом, с какой душою
Пред неподкупным Судиею
Предстанем мы? Иль, как роса,
Исчезнет весь наш род мгновенный, —
Лишь ты взойдешь на небеса,
О солнце правды, Бог вселенной...)* (1914c: 29).

Ülkesinde aydınların ve öğrencilerin çoğunlukla pozitivistliğe yönelmesi Merejkovskiy'i manevi arayışından saptırmaz. Şair etrafındaki baskılara rağmen ruhani arayışlarını sürdürür. Dostoyevski, Tolstoy, Friedrich Wilhelm Nietzsche ve Arthur Schopenhauer'un etkisiyle dine yeniden yönelir (Maslin, 2001: 399)

Merejkovskiy metafiziksel ve transandantal boyutları deneyimlemeyi arzular. Daha net bir ifadeyle, sanrılar ya da rüyalar aracılığıyla Tanrı'nın ve ruhani dünyanın varlığını hissetmek ister. Etrafında işaret ya da sinyal arar. Nitekim Kafkasya seyahatinde deniz yolculuğu esnasında bireysel bir deneyim yaşar. 4 Mayıs 1888 tarihli mektubunda arkadaşı Nikolay Maksimoviç Minskiy'e şöyle yazar: "Gece yarısı. Güvertede tek başımayım.

Yaşadığımı kelimelerle ifade edemem. Sonu gelmeyen yıldızlar. Yıldızlar devasa gümüşü salkımlar, kalbim ise sonsuz derinliğe sahip kupa. Kupa kalbim yıldızların parıltısıyla ağzına kadar dolduğunda, kendimden geçtim, mest oldum. Sadece tanrıların ve şairlerin erişebileceği bir şekilde dünyevi hayatla vecde geldim” (Zobnin, 2008: 56).

Üniversiteyi bitirince tümüyle edebiyat çalışmalarına yönelen Merejkovskiy, bu yıllarda geliştirmekte oldukları Rus sembolizmini din ve inanç aracı olarak kullanmayı ön görür. Başka bir deyişle, şaire göre Rus sembolizmi ve şiiri dinin bir propaganda aracı olacaktır. Merejkovskiy’in de kuramcılarından biri olduğu Rus sembolizmi materyalist algının karşısında durur. Sembol gözle görülmeyen ve saklı düşünceleri ifade eder (Üçgül, 2002).

Merejkovskiy’e göre sanatın özünü oluşturan semboller gerçekliğin derinliğinden kendiliğinden çıkmalıdır. Eğer yazar sembolleri bir fikrini ifade etmek için yapay olarak uydurursa, bunlar ölü alegorilere dönüştürürler. Merejkovskiy’in sembolizminde din içkindir. Bu bakımdan şaire göre gerçekliğin Tanrı’yı ifade ettiği düşünülebilir. Rus şair Andrey Bely bahsi geçen durumu şu sözlerle doğrular: “Merejkovskiy’in idealleri sadece inanç, sadece renkli imgelerin dikili olduğu yoldan oluşan sembollerdir” (Stoloviç, 2005: 343).

Merejkovskiy için sembolizm sanatçının evrenin dinî-mistik temelinde sembol aracılığıyla yönelmesidir. Şair geliştirdiği sembollere dini anlamlar yükler. Şiirlerindeki mistik içerikli semboller dinî görüşleriyle doğrudan bağlantılıdır. Söz gelişi, 24 Kasım 1910 tarihinde Rus şair Aleksandr Aleksandroviç Blok’a gönderdiği mektupta şöyle yazar: “Bizim dinî açıdan anlaşmazlığımız şundan kaynaklanıyor: Sizin için sembol en üstün olan şeydir. Benim için ise timsal/gerçekleştirme sembolden çok daha üstündür ve onun için tüm sembolleri feda ederim.” Şair için sanatın en büyük emeli Tanrı/İsa’yı temsil etmek olmalıdır (Stoloviç, 2005: 344).

Zihnini sürekli dinî arayışlarla meşgul eden şair, katıldığı tüm toplantılarda ve arkadaşlarının evlerinde hiç durmadan ruhani konulardan bahseder. Rus şair Aleksey Nikolayeviç Pleşçeyev 16 Şubat 1897 tarihli mektubunda bu konudaki şikâyetini bir arkadaşına şu sözlerle dile getirir: “Merejkovskiy sıkıcı oldu. Ruhun ölümsüzlüğüne dair laf etmeden ne geziyor, ne yiyor ne de içiyor.” Kendisine yönelik bu olumsuz tavırdan haberdar olan Merejkovskiy gücenik bir şekilde açıklama yapar: “Tanrıdan bahsettiğim için beni suçluyorlar... Tanrıdan bahsediliyorsa ne yapalım yani? Tanrıdan bahsedecek zaman geliyorsa ve istemsizce bahsediliyorsa ne yapmalı? Nasıl susayım taşlar bile Tanrı adına feryat ederken? Hayır. Herkesin buna hakkı var ama bana bunu hak görmüyorlar” (Zobnin, 2008: 119).

Merejkovskiy Hristiyanlık öğretilerinin günlük yaşama adapte edilmesi gerektiğini savunur. Dinî öğretilerin anlaşılmayan ifadelerle sadece

kilise ortamında tekrar edilmesi topluma fayda sağlamamakta, aksine aydınlarla din arasındaki uçurumu daha da genişletmektedir. Şair, özellikle sanayi devrimi sonrası maddeciliğe yönelen Rus toplumunun kiliseye yönelik olumsuz tutumunun değiştirilmesinin oldukça zorlu bir görev olduğunun bilincindedir. Bu hususta Rus sanat ve edebiyatının sorumluluk bilinciyle vazifeyi üstlenmesi gerektiğini ileri sürer: “Avrupalıların dünyasının kaderi atomun hareketlerine bağımlı olabilir. Ruslar ise Petro’nun Puşkin’in, L. Tolstoy’un ve Dostoyevski’nin mirasını asla inkâr edemezler” (Zobnin, 2008: 122).

XX. yüzyılın başında dışardan bakıldığında Rus Ortodoks kilisesi oldukça güçlü bir görüntü sergiler. Nitekim 117 milyona yakın insan resmî kayıtlarda Ortodoks kilisesine bağlıdır. Ülkede 48 bine yakın tapınak ve 50 bine yakın din görevlisi yer alır. Rus tarihçi Anatoliy Nikolayeviç Kaşevarov ise dış görüntünün gerçeği yansıtmadığını iddia eder. Kaşevarov kilisenin son yıllarda otoritesini ciddi bir şekilde kaybettiğini söyler. Nüfusun yoğun olduğu köylü ve işçiler arasında bile dine yönelik şüpheler artar (Kaşevarov, 1995: 5-7).

Şair sembolizmin manifestosu olarak kabul gören *Çağdaş Rus Edebiyatının Çöküş Nedenleri ve Yeni Akımlarına Dair (О причинах упадка и о новых течениях современной русской литературы)* adlı yazısında içinde bulunduğu çağın manevi açığını şu sözleriyle belirtir: “İnsanlar hiçbir zaman inanmaya bu denli yürekte ihtiyaç duymamışlardı. Bilim ve inanç arasında hiçbir zaman bu kadar keskin ve kapatılmaz bir boşluk olmamıştı. İnsanların gözleri gölge ve ışığın karşılığını hiç böyle deneyimlememişti” (1914a: 211-212).

Merejkovskiy bu konuda ivedi eyleme geçilmesi gerektiğini düşünerek adım atar. Şair ilkin kendi evinde toplantılar düzenlenmeye başlar. Bu toplantılarda toplumun din ile uzlaştırılması ve dinî öğretilerin günlük hayatın içine adapte edilmesi gibi meseleler konuşulur. İlk toplantılar belirli bir programa göre ilerlemez. Katılımcılar diledikleri konuda ve üslupta fikirlerini öne sürerler. Merejkovskiy kutsal kitaplardan belirli parçalar okur. Şairin eşi Zinaida Gippius ise misafirlere çay ikram eder. Yazık ki katılımcıların çoğu dinî meselelere çok fazla ilgili değildir. Dahası Merejkovskiy kadar dinî bilgisi olan kişi sayısı çok azdır. Bu sebeplerle toplantılar oldukça verimsiz geçer. Gippius ilk toplantılarda eşini şu sözlerle esefle anımsar: “Dmitriy Sergeyeviç herkesin kendisini anladığını ve aynı düşüncede olduğunu sanıyordu” (Zobnin, 2008: 169).

Nitekim 8 Ekim 1901 tarihinde Merejkovskiy ve onu destekleyen bir grup ruhban sınıfı üyesi Sinod’dan dinî ve felsefi konuların gündeme geleceği toplantılar için resmî izin başvurusunda bulunur. İlk dinî-felsefi toplantı 29 Kasım 1901 günü gerçekleşir. Kilisenin aydın sınıfa ve topluma yönelik tutumu, Lev Tolstoy ve Rus kilisesi, vicdan özgürlüğü, ruh-beden düalizmi ve evlilik gibi konular üzerine tartışmalar yapılır (Holikov, 2010: 60, 69-70).

Merejkovskiy toplantılarda üç rapor sunar: *Lev Tolstoy ve Rus Kilisesi (Лев Толстой и Русская церковь)*, *Gogol ve Matthias (Гоголь и Матвей)* ve *Lev Tolstoy ve Dostoyevski (Лев Толстой и Достоевский)*. Merejkovskiy konuşmalarında kilisenin devletten yani bürokrasiden bağımsız olması gerekliliğinden söz eder. Şair bu hususta şöyle der: “Monarşide yer alan dinî tohum onun sadece potansiyeli, dinin gerçeğini yansıtmıyor” (Holikov, 2010: 70-71).

Toplantılar İmparatorluk Coğrafya Topluluğu Salonu’nda yapılır. İlk oturuma ruhban sınıfından metropolit, rahipler, profesörler ve doçentler olmak üzere başkent’in en önemli isimleri katılır. Oturum herkese açık düzenlenir. Bu sebeple oturumda akademi öğrencileri bile yer alır. Oturumun özgürlük seviyesi o dönemki Rusya için muazzamdır. İlk oturuma Patrik İvan Nikolayeviç Stragorodskiy başkanlık eder. Konuşmasında “samimiyet ve iyi niyet” sözü verir. Neticede 1901-1903 yılları arasında toplam 22 oturum gerçekleştirilir. Devletteki, eğitim sitemindeki ve toplumdaki uzlaşmazlıklar oturumların temel konuları arasındadır. Ne var ki, konuşmalar esnasında Rus aydını ile ruhban sınıfının uzlaşması neredeyse imkânsız olan iki ayrı sınıf olduğu anlaşılır. Dahası Merejkovskiy’in üstün çaba ve girişimleriyle güçlükle gerçekleştirilen bu toplantılar beklenen uzlaşma ve birliği hiçbir şekilde sağlayamaz. Merejkovskiy evrensel din tasarısı görüşünü neredeyse hiç kimseye ulaştıramaz. Gippius durumu şu sözlerle özetler: “İnsanları tanıdıkça daha da şaşırıyorduk. Alışkanlıkları, adetleri ve hatta dilleri bile tümüyle farklıydı. Birbirine tamamen zıt kültürler...” (Zobnin, 2008: 171-172).

Tüm bunlara rağmen, Merejkovskiy kendisine iki sınıf arasında uzlaştırıcı bir rol belirler. Rus şair Valeriy Yakovleviç Bryusov’a şöyle der: “Ben aracı olarak seçilmiş olabilirim. Her şey benim aracılığım ile söylenmeli. Belki de ben kurtulamayacağım ama diğerlerini kurtaracağım” (Zobnin, 2008: 173). Merejkovskiy’in uzlaşmaya dayalı yeni din arayışında yanında eşi Gippius, Berdyayev, Minskiy ve Vasiliy Vasilyeviç Rozanov yer alır (Maslin, 2001: 400).

Merejkovskiy dinî-felsefi görüşlerini derleyen ya da bir arada barındıran ayrı bir çalışma yayımlamaz. Şair düşüncelerini şiirleri, romanları ve yazıları aracılığıyla dolaylı yoldan aktarır. Toplantıların başarısızlığa uğraması Merejkovskiy’i inandığı görüşten döndürmez. Şair eser ve çalışmalarında fikirlerini okuyucuya aktarmaya devam eder.

Merejkovskiy *yeni dinî bilinç (новое религиозное сознание)* ifadesini kullanan ilk kişidir. Şair insanın kalbiyle evrenin ilahi başlangıcı arasında bağ kurmayı hedefler. Merejkovskiy için temel amaç kültür (beden) ve din (ruh) olgularının armonik bir sentezini oluşturmaktır (Sarıçev, 2017: 20, 21). Şaire göre din kültür demek değildir ama din olmadan kültür var olamaz (Merejkovskiy, 2001: 57).

Merejkovskiy 1903 yılına ait *Lev Tolstoy ve Kilise (Лев Толстой и церковь)* adlı yazısında paganlık ve Hristiyanlığın sentezlenmesi gerekliliğine vurgu yapar. Şair tufan öncesi paganları İsa öncesi Hristiyanlar olarak var sayar. Şimdiye dek olan Hristiyanlık ise tarihsel Hristiyanlıktır. Paganlar bedeni ruhtan üstün görmüş, tarihsel Hristiyanlar ise tam aksine ruhu bedenden üstün görmüşlerdir. Özellikle kilise bedeni aşağılamış ve günahkâr saymıştır. Merejkovskiy bedeni aşağıladığı için çileciliğe de karşıdır. Oysaki şairin savunduğu Üçüncü Ahit/Buyruk'a (Третий завет) göre ruh-beden eşittir. Ruh da beden de ilahi kaynağı olan kutsal olgulardır. Daha açık ifadeyle, şair *pagan-beden-tez ve tarihsel Hristiyanlık-ruh-antitezinden* yeni ve uzlaştırıcı bir *sentezi* amaçlar (1991: 135-144).

Merejkovskiy'in yeni Hristiyanlık bilinci tasarısı kapsayıcı ve evrenselidir. Ruh-beden birliğini İncil'deki ifadelerle dayandırır: "Söz beden olup aramızda yaşadı. Onun yüceliğini-Babadan gelen, lütuf ve gerçekle dolu biricik Oğulun yüceliğini-gördük" (Yuhanna 1: 14) (Kutsal Kitap: 1125).

Merejkovskiy'e göre evren İsa-Tanrı ekseninde başlar ve biter. İnsanlık paganlığı ve o dönemki Hristiyanlığı birleştirip yeniden birlikte ve bir bütün halinde eyleme geçtiğinde ölümü alt edecektir. Ölüm geldiğinde insan İsa-Tanrı ile bütünleşecek, özüne dönecek ve sentez oluşturacaktır. Şaire göre, Eski Ahit Baba-Tanrı, Yeni Ahit ise Oğul-Tanrı'ya aittir. Üçüncü Ahit/ Buyruk ise her iki Ahit'i de kapsayacak ve evrensel bir uzlaşma sağlayacaktır (Maslin, 2001: 401).

Şair dinî görüşlerini yansıttığı edebî eserlerini insanın dinî eylemlerinin sembolik ve ideal bir matrisi olarak tanımlar (Sarıçev, 2017: 86). Merejkovskiy şiirlerinde Tanrının gerçekliğini duyurmaya çalışır.

Merejkovskiy'in Şiirlerinde Tanrı Arayışı

Merejkovskiy'in evren algısı tezat kavramların birleşmesine ve uzlaşmasına dayanır. Volkogonava bahsi geçen durumu çalışmasında şu sözlerle açıklar: "Merejkovskiy'de şematik diyalektik anlayışı var: O her yerde zıtlıklar, üçlükler görür. Şeması tez-antitez ve sentezden oluşur" (1995: 325).

Merejkovskiy'in 1888 yılında yayımlanan *Semboller (Символы)* adlı şiir kitabının ilk eseri *Tanrı (Бог)*'da anlatıcı yaratıcısına seslenir:

"Ah Tanrım, teşekkür ederim
Gözlerime
Dünyayı, Senin ebedi tapınağımı,
Ve geceyi ve dalgaları ve şafağı gördürdüğün için...
...
Bırak ıstıraplar tehdit etsinler beni,
Bu an için,
Bana yıldızların söylediği,
Her şeyi kalbimle kavradığım için teşekkür ederim...
...

Her yerde ben hissediyorum, her yerde,
Seni Tanrı, gecenin sessizliğinde,
Ve en uzak yıldızda,
Ve canımın derinliğinde.

...

Ben Tanrıyı istiyordum ve bilmiyordum;
Henüz inanmıyordum, ama severek,
Aklımla reddettim,
Kalbimle istedim Seni.

...

Ve sen anlaşılır oldun bana: Sen dünyasın.
Sen her şeysin. Sen gökyüzü ve su,
Sen fırtınaların sesi, sen hava,
Sen şairin düşüncesi, sen yıldızsın.

...

Yaşadığım sürece Sana dua edeceğim,
Seni seveceğim, Seninle soluyacağım,
Öldüğümde seninle birleşirim,
Yıldızların sabahın şafağıyla birleştiği gibi.

...

Hayatımın hiç durmadan
Seni överek geçmesini istiyorum.
Sana gece yarısı ve şafak,
Hayat ve ölüm için teşekkür ederim!"
*(О Боже мой, благодарю
За то, что дал моим очам
Ты видеть мир, Твой вечный храм,
И ночь, и волны, и зарю...*

...

*Пускай мученья мне грозят, -
Благодарю за этот миг,
За все, что сердцем я постиг,
О чем мне звезды говорят...*

...

*Везде я чувствую, везде,
Тебя Господь, — в ночной тиши,
И в отдаленнейшей звезде,
И в глубине моей души.*

...

*Я Бога жаждал — и не знал;
Еще не верил, но любя,
Пока рассудком отрицал, —
Я сердцем чувствовал Тебя.*

...

*И Ты открылся мне: Ты — мир.
Ты — все. Ты — небо и вода,
Ты — голос бури, Ты — эфир,
Ты — мысль поэта, Ты — звезда...*

...
*Пока живу — Тебе молюсь,
Тебя люблю, дышу Тобой,
Когда умру — с Тобой сольюсь,
Как звезды с утренней зарей.*

...
*Хочу, чтоб жизнь моя была
Тебе немолчная хвала.
Тебя за полночь и зарю,
За жизнь и смерть — благодарю!) (1914с: 5-6).*

Eser İncil'den yapılan alıntıyla başlar: “Pavlus, Ares Tepesi Kurulu'nun önüne çıkıp şunları söyledi: “Ey Atinalılar, sizin her bakımdan çok dindar olduğunuzu görüyorum. Ben çevrede dolaşırken, tapındığınız yerleri incelerken üzerinde, BİLİNMEYEN TANRI'YA diye yazılmış bir sunağa bile rastladım. Sizin bilmeden tapındığınız bu Tanrı'yı ben size tanıtayım” (Elçilerin İşleri 17: 22-23) (Kutsal Kitap: 1183).

Şair bu alıntıyla Hristiyanlık öncesi pagan döneme işaret eder. Merejkovskiy pagan dönemde de Tanrı'ya ibadet edildiğini, bu sebeple yok sayılmaması gerektiğini vurgular. Pagan öğretilerini kendi dönemindeki inanç sistemiyle birleştirilerek çağa uygun yeni bir Hristiyanlık bilinci sentezi oluşturulmasını ister. Nitekim eserdeki anlatıcı *Tanrıyı sever ve inanmak ister ama onu bilmez*. Anlatıcı Tanrı ve inanç arayışı içinde yaratıcısına yönelir. Evren tümüyle tezatlıklardan oluşur: *gece-şafak, akıl-kalp, ses-sessizlik, hayat-ölüm*. Evrendeki bu dikotomiler esasen ebedi sentezin bileşenleridir. Anlatıcı her şeyi kapsayan içkin Tanrıyı, kalbiyle panteist bir tavırla algılar.

Merejkovskiy 1891 yılına ait *Panteon (Пантеон)* şiirinde pagan tanrılar ile İsa-Tanrıyı bir araya getirir. İnsanın özündeki yaradılıştan gelen inanma ihtiyacının altını çizer. Şair, insanları tüm bu tanrılarını varsayarak yeni ve evrensel bir inanç oluşturmaya davet eder. Aksi takdirde insanlık şüpheler içinde boğulup ilahi ebediyete kavuşamayacaktır. Şiir *olimpik tanrılar-İsa, azap-mutluluk, kin-sevgi ve hayat-ölüm* gibi dikotomiler ekseninde ilerler:

*“Hüzünlü kuzeyden size gelen bir yolcuym, Olimpik tanrılar,
Tatlı bir korkuyla sarılıyım, kadim Panteon'a giriyorum.
Ah insanlar, ruhunuz burada yücelikte tanrılarla tartışır
Ölümsüzler nerede, Roma'nın evrensel Olimposu nerede?*

...
*Şimdi ıssızlık çevrede, şimdi Panteon'da hüküm sürüyor
Tanrılarının eski topluluğuna, farklı, bilinmeyen bir Tanrı!*

İşte O, çarmıha gerilmiş, çivilenmiş, dikenli taçlı.
Kansız yüzünde azap, küçük gözlerinde Onun ölüm var.

...
Bilirim, ah mutlu tanrılar, azap sizin için kindardır.
Siz döndünüz, elinizle endişeye gözlerinizi kapadınız.
Uçun buradan, Olimpos'un parlak gölgeleri!
Ah, bekleyin, yalvarırım! Görün: bu benim kardeşimdir,

...
Bu benim Tanrı'mdır! Önünde istemsizce dizlerimin üzerine eğilirim...
Mutlulukla kabul etti benim hayrım uğruna azabı ve ölümü...
Sana inanıyorum, ah Tanrı, hayatı inkâr edeyim,
Sevgi uğruna seninle birlikte öleyim!

...
Geriyeye baktım: güneş, açık gökyüzü...
Kubbeden kadim pagan tapınağa ışık vuruyor.
Gökyüzünün durgun maviliğinde ne acı ne ölüm var:
Güneş ışığı hoş gelir bize, yaşam kıymetli bir armağandır!

...
Hakikat nerede? Ölümde mi göksel sevgide mi acılarda mı
Ya da tanrıların gölgelerinde mi senin dünyevi güzelliğinde mi?
Tartışır insan ruhunda, bu ilahi tapınakta olduğu gibi
Ebedi mutluluk ve hayat, ebedi gizem ve ölüm.”

*(Путник с печального Севера к вам, Олимпийские боги,
Сладостным страхом объят, в древний вхожу Пантеон.
Дух ваш, о, люди, лишь здесь спорит в величьи с богами
Где же бессмертные, где — Рима всемирный Олимп?)*

...
*Ныне кругом запустение, ныне царит в Пантеоне
Древнему сонму богов чуждый, неведомый Бог!
Вот Он, распятый, пронзенный звездами, в короне терновой.
Мука — в бескровном лице, в кротких очах Его — смерть.*

...
*Знаю, о, боги блаженные, мука для вас ненавистна.
Вы отвернулись, рукой очи в смятеньи закрыв.
Вы улетаете прочь, Олимпийские светлые тени!
О, подождите, молю! Видите: это — мой Брат,*

...
*Это — мой Бог! Перед Ним я невольно склоняю колени...
Радостно муку и смерть принял Благой за меня...
Верю в Тебя, о, Господь, дай мне отречься от жизни,
Дай мне во имя любви вместе с Тобой умереть!*

...
*Я оглянулся назад; солнце, открытое небо...
Льется из купола свет в древний языческий храм.*

*В тихой лазури небес — нет ни мученья, ни смерти:
Сладок нам солнечный свет, жизнь — драгоценнейший дар!*

...

*Где же ты, истина? В смерти, в небесной любви и страданиях,
Или, о, тени богов, в вашей земной красоте?*

Спорят в душе человека, как в этом божественном храме, -

Вечная радость и жизнь, вечная тайна и смерть.) (1914с: 159-160).

Merejkovskiy'in evren tasarısında zıt bileşenler armonik bir sentez oluşturur. İnsan tıpkı doğa gibi canlanır, ölür ve dirilir. Şair 1894 yılında kaleme aldığı *Mart (Март)* şiirinde insan-doğa analogisi aracılığıyla ölümün ebedi hayata geçiş olduğunu ve ruhun muhakkak ezeli Tanrı'ya kavuşacağını şu dizelerle aktarır:

*“Hasta, yorgun buz,
Hasta ve erimiş kar...
Ve her şey akıp geçiyor, akıp geçiyor...
Kudretli bulanık suların
İlkbaharda hızlıca akması neşelidir!
Ve ağlıyor köhne kar,
Ve ölüyor buz.
Hava ise refahla dolu,
Ve çan şakıyor.
İlkbaharın oklarından
Özgür nehirlerin cezaevi düşüyor,
Asık suratlı kışların kalesi,
Hasta ve karanlık buz,
Yorgun, erimiş kar...
Ve çan şakıyor,
Benim Tanrı'mın ebediyen canlı oluşunu,
Ölümün kendisinin öleceğini!”*
*(Больной, усталый лед,
Больной и талый снег...
И все течет, течет...
Как весел вешний бег
Могучих мутных вод!
И плачет дряхлый снег,
И умирает лед.
А воздух полон нег,
И колокол поет.
От стрел весны падёт
Тюрьма свободных рек,
Угрюмых зим оплот, —
Больной и темный лёд,
Усталый, талый снег...*

*И колокол поёт,
Что жив мой Бог вовек,
Что Смерть сама умрёт!*) (1914b: 183).

Merejkovskiy eser ve yazılarında insanın mutlaka Tanrı'ya inanması zaruretini telkin eder. Şair *Çağdaş Rus Edebiyatının Çöküş Nedenleri ve Yeni Akımlarına Dair* adlı yazısında inancın önemini şu sözlerle vurgular: "Evrenin Tanrısal başlangıcına inanç duymazsanız, yeryüzünde ne güzellik, ne adalet, ne şiir, ne de özgürlük kalır" (1914a: 273).

Şair 1902 yılına ait *Kanatlara Dua (Молитва о крыльях)* şiirinde inanmayan insanların çaresiz haykırışlarını betimler. Kazyukeviç'e göre *kanat* Merejkovskiy'in eserlerinde en sık kullandığı sembollerden biridir ve Tanrı'ya ulaşma arzusunu ve acıyı sembolize eder (2001). Tüm bu bilgiler ışığında *kanatın* inancı simgelediğini söyleyebiliriz. Anlatıcı *kanat/inanç* için haykıran aciz insanların Tanrı'ya yakarışlarını şu dizelerde verir:

"Yerlere yatmış, hüznü,
Umutsuz, kanatsız,
Suçunu itiraf ederek, gözyaşları içinde,
Biz küllerin külleri içindeyiz,
Cesaret edemeyiz, dilemeyiz,
Ve inanmayız ve bilmeyiz,
Ve hiçbir şeyi sevmeyiz.
Tanrım, bizi kurtar,
Özgürlük ve emel ver,
Senin neşenden ver.
Ah, kurtar bizi acizlikten,
Bize kanat ver, bize kanat ver,
Senin ruhunun kanatlarını!
*(Ниц простертые, унылые,
Безнадежные, бескрылые,
В покаянии, в слезах,-
Мы лежим во прахе прах,
Мы не смеем, не желаем,
И не верим, и не знаем,
И не любим ничего.
Боже, дай нам избавленья,
Дай свободы и стремленья,
Дай веселья Твоего.
О, спаси нас от бессилья,
Дай нам крылья, дай нам крылья,
Крылья духа Твоего!)* (1914b: 193).

Merejkovskiy'in imgeleminde ölüm bir son değil ebediyete açılan bir geçiştir. Tüm insanların kutsal kitapta Tanrı'nın vadettiği öteki dünyaya inanmak zorunda olduğunu ileri sürer. Şair, 24 Nisan 1900 tarihinde arkadaşı Pyotr Petroviç Pertsov'a şöyle yazar: "Tanrı'nın bize vadettiği

mucizeye inanmamaya nasıl hakkımız olabilir ki? Özünde, esasen, dirilen ölülerin sadece çıplaklıktan kaynaklanan korku ve utancı var. Tabut karanlık ve sessizdir. Biz ise dirildik, uyandık ve bir daha uykuya dalmayacağız. Biz mezarlarımızda canlıyız” (Merejkovskiy, 2000: 928).

Merejkovskiy Tanrı'ya inanmanın insanı ölümden koruyacağına işaret eder. İnançlı insan ruhani ve bedeni ölümü hissetmez. Zira inançlı insan her zaman Tanrı'yladır. Şair 27 Mayıs 1901 tarihli *İsrafil'in Borusu (Трубный Глас)* adlı şiirinde insanın kaçınılmaz bir şekilde deneyimleyeceği dirilişi tasvir eder. Tanrı'nın buyruğuyla insan kendi iradesi dışında muhakkak ilahi yargıya çıkacaktır. İnsan ilahi hakikatten kaçamayacaktır. Diyalog şeklinde kurgulanan eserin tam metni aşağıdaki şekildedir:

“Yeryüzünün altında homurtu,
Alçak sesli hışırtı, fısıltı duyuluyor.
Gökyüzünde İsrafil'in Borusu işitiliyor:
-Kardeş, kalk, bizi uyandırıyorlar.
-Hayır, henüz her yer karanlık,
Uyumak istiyorum ve uyuyacağım,
Beni rahatsız etme, sus,
Tabutun duvarına vurma.
-Uykuya dalmayacaksın artık geç oldu.
Çağrı gereğinden fazla korkutucu biçimde yayıldı,
Yakındakiler, uzaktakiler kalkıyorlar,
Enginlerdeki topraktan
Ana rahminden kalkar gibi,
Ölüler, tabutlarını bırakıp.
-Yapamam ve istemiyorum,
Gözlerimi kapattım, susuyorum,
Ben aldanmaya güvenmiyorum,
Ben kalkmıyorum, kalkmıyorum.
Kardeş, utanıyorum, ben tümüyle tozum
Toz ve çürük ve pis koku ve küf.
-Kardeş, biz Tanrı'yı kandıramayız,
Herimiz korkunç yargıya gideceğiz.
İşte tahtı getiriyorlar.
Keruvlar ve serafılar.
İşte mızrak taşıyan Çarımız.
Ah, kalk işte, mutlu ol ya da olma,
Her şekilde sen kalkacaksın, kardeş.”
(Под землю слышен ропот,
Тихий шелест, шорох, шепот.
Слышен в небе трубный глас:
— Брат, вставай же, будят нас.
— Нет, темно еще повсюду,
Спать хочу и спать я буду,

*Не мешай же мне, молчи,
В стену гроба не стучи.
— Не заснешь теперь, уж поздно.
Зов раздался слишком грозно,
И встают вблизи, вдали,
Из разверзшейся земли,
Как из матерней утробы,
Мертвецы, покинув гробы.
— Не могу и не хочу,
Я закрыл глаза, молчу,
Не поверю я обману,
Я не встану, я не встану.
Брат, мне стыдно — весь я пыль,
Пыль и тлен, и смрад, и гниль.
— Брат, мы Бога не обманем,
Все проснемся, все мы встанем,
Все пойдем на Страшный суд.
Вот престол уже несут.
Херувимы, серафимы.
Вот наш царь доносимый.
О, вставай же — рад не рад,
Всё равно ты встанешь, брат) (1914b: 192-193).*

Sonuç

Rus sembolizmin en önemli temsilcilerinden olan Merejkovskiy yaşadığı dönemin manevi buhranını bizzat deneyimleyen isimler arasında yer alır. İnançlı biri olan Merejkovskiy döneminde hüküm süren Ortodoks kilisesinin Hristiyan öğretileri gereğince topluma nakledemediğini düşünür. Şair dinî öğretilerin gündelik hayatın içine dâhil edilmesini telkin eder. Pozitivizm ve materyalizmden beslenen Rus aydını ile ruhban sınıf arasındaki çatışmalara son vermek üzere tasarladığı uzlaştırıcı nitelikli dinî-felsefi toplantılar beklenen olumlu neticeleri vermez.

Merejkovskiy insanları pagan inanç ile tarihsel Hristiyanlık olarak adlandırdığı dönemdeki mevcut Hristiyan öğretilerin sentezini oluşturarak evrensel yeni bir din sistemi tasarlar. Şairin evren imgelemi dikotomilerden oluşur: *ruh-beden, hayat-ölüm, pagan tanrılar-İsa, gökyüzü-yeryüzü, sabah-gece ve aydınlık-karanlık* gibi. Merejkovskiy'in şiirlerinde bu kavramlar çatışma değil uzlaşma halindedirler.

Merejkovskiy ilk dönem şiirlerinde Tanrı'ya yoğun biçimde yönelir. İnsanın ancak ve ancak evrendeki çatışkı ve karşıtlıkları kabul ederek Tanrı'ya kavuşabileceğini ileri sürer. Merejkovskiy, Tanrı'nın doğada, insanın ruhunda, bedeninde ve her yerde içkin olduğunu ileri sürer. Şair, her insanın öznel deneyimleri vasıtasıyla Tanrı'ya inanmaya mecbur olduğunu savunur. Şiirlerinde insanın Tanrı'ya olan sorumluluklarını dile getirir.

Merejkovskiy'e göre insanın başlıca görevi inanmaktır. İnanmayı bir zaruret olarak var sayan Merejkovskiy'in *ruhsal dirilişi* Tanrı'ya inanmayla özdeşleştirdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Barkovskaya, N. V. (1999). *Poeziya serebryanogo veka*. Yekaterinburg: Uralskiy gosudarstvenniy pedagogičeskiy universitet.
- Berdyayev, N. A. (1991a). *Samopoznaniye (opit filosofskoy avtobiografii)*. Moskova: Kniga.
- Berdyayev, N. A. (1991b). *O russkoy filosofii. T 2*. Sverdlovsk: İzdatelstvo uralskogo universiteta.
- Dobeşevski, Y. (2018). Russkiy religiozno-filosofskoy renessans v istoričeskom i intellektualnom kontekse. *Forum noveysey vostočnoyevropeyskoy istorii i kulturi*, № 1-2, 154-162.
- Dostoyevski, F. M. (2015). *Pisma. Kniga Pervaya*. Moskova: Direct-Media.
- Holikov, A. (2010). *Dmitriy Merejkovskiy: İz jizni do emigratsii: 1865-1919*. Peterburg: Aleteya.
- Kaşevarov, A. N. (1995). *Gosudarstvo i tserkov: iz istorii vzaimootnoşeniy sovetskoy vlasti i russkoy pravoslavnoy tserkvi 1917-1945 gg*. Peterburg: SPGTU.
- Kazyukeviç, A. (2001). Prostranstvo v romane D. Merjkovskogo "Voskresşiy bogi". *Studia Slavica: Sbornih nauçnih trudov molodih filologov II*. 75-85.
- Korovin, V. İ. (2014). *İstoriya russkoy literaturı XX – naçala XXI veka. Çast 1. 1890-1925 godi*. Moskova: Vlados.
- Kutsal kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*. (2018). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Maslin, M. A. (2001). *İstoriya russkoy filosofii*. Moskova: Respublika.
- Merejkovskiy, D. S. (1914a). *Polnoye sobraniye soçineniy Tom 18: Veçniye sputniki*. Moskova: Tipografiya t-va İ. D. Sitina.
- Merejkovskiy, D. S. (1914b). *Polnoye sobraniye soçineniy Tom 22: Stihotvoreniya 1883-1910*. Moskova: Tipografiya t-va İ. D. Sitina.
- Merejkovskiy, D. S. (1914c). *Polnoye sobraniye soçineniy Tom 23: Simvolı (pesni i poemi)*. Moskova: Tipografiya t-va İ. D. Sitina.
- Merejkovskiy, D. S. (1914d). *Polnoye sobraniye soçineniy Tom 24: Starinniya oktavi*. Moskova: Tipografiya t-va İ. D. Sitina.
- Merejkovskiy, D. S. (1991). *V tihom omute. Stati i issledovaniya raznih let*. Moskova: Sovetskiy pisatel.
- Merejkovskiy, D. S. (2000). *Stihotvoreniya i poemi. Vstupitel'naya statya, sostavleniye, podgotovka teksta i primeçaniya K. A. Kumpan*. Peterburg: Akademiçeskiy proyekt.
- Merejkovskiy, D. S. (2001). *Bilo i budet. Nevoyenniy dnevnik 1910-1914*. Moskova: Agraf.
- Sarıçev, Ya. V. (2017). *Religiya Dmitriya Merejkovskogo: "Neohristianskaya" doktrina i yiyo hudojestvennoye voploşçeniye*. Moskova: Flinta.
- Stoloviç, L. N. (2005). *İstoriya russkoy filosofii. Oçerki*. Moskova: Respublika.

- Üçgöl, S. (2002). Rusya’da ilk dekadan görüşlü okul: Rus sembolizmi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 239-255.
- Volkogonova, O. D. (1995). Religiozniy anarhizm D. Merejkovskogo. *Filosofi Rossii XIX-XX stoletiy: entsiklopediya*. Moskova: Kniga i Biznes.
- Zobnin, Yu. V. (2008). *Dmitriy Merejkovskiy: Jizn i deyaniya*. Moskova: Molodaya gvardiya.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of “Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)”:

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*